

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

ГУМЕНЮК ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК 338.24
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ МАЛОГО
ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ**
(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

О. А. ГУМЕНЮК
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи
ГРАБЧУК Інна Францівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

кандидат економічних наук, доцент
(науковий ступінь, вчене звання)

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління за результатами попереднього захисту: ГУМЕНЮКА Олександра Анатолійовича допущено до захисту.

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № ____ від « ____ » грудня 2025 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

к.е.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

_____
(підпис)

Валентина ЯКОБЧУК
(власне ім'я, прізвище)

« ____ » грудня 2025 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти ГУМЕНЮК Олександр Анатолійович захистив
(прізвище ,ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:
сума балів за 100-бальною шкалою _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____
(науковий ступінь, вчене звання)

_____
(підпис)

Тетяна ДМИТРЕНКО
(власне ім'я, прізвище)

АНОТАЦІЯ

ГУМЕНЮК О. А. Державна політика розвитку малого підприємництва в аграрній сфері. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису. Кваліфікаційна робота на правах рукопису. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування. – Поліський національний університет, Житомир, 2025.

У роботі досліджено роль малого підприємництва в аграрній сфері як важливого чинника економічної стабільності, зайнятості населення та продовольчої безпеки України. Проаналізовано сучасний стан і тенденції розвитку малого аграрного бізнесу в умовах трансформації економіки та посилення конкурентного середовища. Особливу увагу приділено оцінці чинної системи державного регулювання та інструментів підтримки малих сільськогосподарських підприємств. Виявлено ключові проблеми й бар'єри їх розвитку, зокрема обмежений доступ до фінансових ресурсів, недостатній рівень інституційної та технологічної підтримки.

На основі системного, порівняльного та статистичного аналізу обґрунтовано напрями удосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері. Практичне значення роботи полягає у можливості використання запропонованих рекомендацій органами державної влади та місцевого самоврядування для формування ефективних програм підтримки малого аграрного бізнесу.

Ключові слова: мале підприємництво, аграрна сфера, державна політика, державна підтримка, аграрний бізнес, регулювання.

ANOTATION

HUMENIUK O. State policy for the development of small business in the agricultural sector. Qualification work on the rights of the manuscript. Qualification work for obtaining a master's degree in specialty 281 «Public management and administration» – Polissia National University, Zhytomyr, 2025.

The paper examines the role of small business in the agricultural sector as an important factor in economic stability, employment and food security of Ukraine. The current state and trends in the development of small agrarian business in the context of economic transformation and increased competitive environment are analyzed. Particular attention is paid to the assessment of the current system of state regulation and instruments for supporting small agricultural enterprises. Key problems and barriers to their development are identified, in particular limited access to financial resources, insufficient level of institutional and technological support.

Based on systemic, comparative and statistical analysis, directions for improving the state policy for the development of small business in the agricultural sector are substantiated. The practical significance of the paper lies in the possibility of using the proposed recommendations by state authorities and local governments to form effective programs to support small agricultural businesses.

Keywords: small business, agricultural sector, state policy, state support, agribusiness, regulation.

ЗМІСТ

ВСТУП		6
РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ	9
	1.1. Економічна суть та роль малого підприємництва в аграрному секторі економіки	9
	1.2. Теоретичні підходи до державного регулювання та підтримки малого агробізнесу	12
	1.3. Світовий досвід розвитку малого підприємництва та його впровадження в Україні	16
	ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	18
РОЗДІЛ 2.	АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	21
	2.1. Сучасний стан малого аграрного підприємництва в Україні	21
	2.2. Оцінка впливу державної політики на розвиток малих аграрних підприємств	26
	2.3. Виявлення проблем розвитку малого підприємництва в аграрній сфері	29
	ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	31
РОЗДІЛ 3.	УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ	33
	3.1. Стратегічні напрями підвищення ефективності державної підтримки малого агробізнесу	33
	3.2. Запровадження інструментів фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки розвитку малого підприємництва в аграрній сфері	35
	3.3. Модель удосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері України	38
	ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	40
	ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	42
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	44
	ДОДАТКИ	48

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток малого підприємництва в аграрній сфері є одним із ключових чинників забезпечення економічної стабільності, соціальної зайнятості та продовольчої безпеки держави. У сучасних умовах трансформації економіки України, зростання конкуренції та необхідності підвищення ефективності використання земельних і ресурсних можливостей, саме малі аграрні підприємства забезпечують гнучкість виробництва, адаптивність до ринкової кон'юнктури та формують значну частину робочих місць у сільській місцевості.

Водночас їх розвиток ускладнюється низкою проблем: обмеженим доступом до фінансових ресурсів, нерівними умовами конкуренції, недостатнім державним стимулюванням, низьким рівнем технологічної модернізації та інституційної підтримки. За таких умов виникає необхідність удосконалення державної політики, спрямованої на створення сприятливого середовища для функціонування та розширення малого аграрного бізнесу. Тому дослідження механізмів, інструментів та ефективності державної політики щодо розвитку малого підприємництва в аграрній сфері є актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних, методичних та практичних підходів до формування й удосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- уточнити сутність та роль малого підприємництва в аграрному секторі економіки;
- проаналізувати сучасний стан та тенденції розвитку малого аграрного бізнесу в Україні;
- дослідити існуючу систему державного регулювання та інструменти підтримки малих сільськогосподарських виробників;

- виявити проблеми, обмеження та бар'єри розвитку малого підприємництва в аграрній сфері;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення державної політики та механізмів її реалізації на національному та регіональному рівнях.

Об'єктом дослідження є процес удосконалення державного регулювання розвитку малого підприємництва в аграрній сфері економіки України.

Предмет дослідження є теоретичні, методичні та організаційно-економічні механізми формування та реалізації державної політики підтримки малих аграрних підприємств.

Методи дослідження включають системний, комплексний та функціональний підходи до аналізу державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері. Зокрема, аналітичний метод використовували, для вивчення літературних джерел, нормативно-правових актів та наукових підходів до державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері; за допомогою системного аналізу досліджували взаємозв'язки між органами влади, малим підприємництвом та громадою; порівняльний аналіз слугував для зіставлення різних моделей фінансування та управління малим підприємництвом; за допомогою статистичних методів оцінювали стан розвитку малого підприємництва та ресурсного забезпечення; за методом експертних оцінок визначали ключові проблеми розвитку малого підприємництва в аграрній сфері та метод прогнозування слугував для удосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері.

Публікація дослідження. За темою дослідження опубліковано тези в збірнику X Всеукраїнської науково-практичної інтернет конференції Полтавського державного аграрного університету та фахова стаття в науковому академічному виданні «Актуальні питання економічних наук».

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що сформовані рекомендації можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування при розробці програм підтримки малого

аграрного бізнесу, підвищенні ефективності бюджетно-фінансового та інституційного впливу, а також підприємствами та об'єднаннями виробників у процесі стратегічного планування та адаптації до умов ринку.

Елементи наукової новизни кваліфікаційної роботи представлені в уточненні теоретичних положень щодо державної підтримки малого аграрного підприємництва та обґрунтуванні напрямів удосконалення системи регуляторних і стимулюючих механізмів державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері з урахуванням сучасних умов соціально-економічного розвитку країни.

Структура та обсяг роботи. Робота має наступну структуру, а саме: вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел, додатки. Загальна кількість сторінок – 44.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ

1.1. Економічна суть та роль малого підприємництва в аграрному секторі економіки

Мале підприємництво в аграрному секторі є важливою складовою економічної системи України, оскільки забезпечує гнучкість сільськогосподарського виробництва, сприяє залученню місцевих трудових ресурсів, формує конкурентне середовище та відіграє значну роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави. Водночас, мале підприємництво в аграрній сфері є формою господарської діяльності суб'єктів аграрного сектору, які здійснюють виробництво, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції у відносно невеликих масштабах, характеризуються обмеженими ресурсами, спрощеною організаційною структурою та високою гнучкістю у прийнятті управлінських рішень [6]. З позиції економічної теорії малий аграрний бізнес являє собою сукупність дрібних господарюючих суб'єктів, діяльність яких базується на раціональному використанні земельних, трудових і матеріальних ресурсів з метою отримання прибутку та задоволення локального попиту на сільськогосподарську продукцію. До малих аграрних підприємств зазвичай належать фермерські господарства, сімейні ферми, малі приватні підприємства та індивідуальні виробники, які відповідають законодавчим критеріям щодо кількості працівників, обсягів доходу та структури власності [5, 9].

Дослідники відзначають, що саме малі аграрні підприємства найкраще адаптуються до змін ринкового середовища, оскільки мають короткі виробничі цикли, невеликі управлінські структури та високу мобільність у прийнятті рішень [13, 17, 34]. У контексті національної аграрної економіки малі аграрні підприємства доповнюють діяльність великих агрохолдингів, забезпечують

виробництво багатьох видів продукції, зокрема нішевих та трудомістких культур, які для великих виробників часто є економічно непривабливими. Таке доповнення сприяє структурній збалансованості галузі та диверсифікації аграрного виробництва.

З економічної точки зору сутність малого підприємництва полягає також у його здатності прискорювати розвиток ринкових відносин, активізувати конкуренцію, формувати малий і середній бізнес як основу соціально орієнтованої економіки. Малі сільськогосподарські виробники виступають локальними економічними агентами, які самостійно визначають канали збуту, модернізують технології виробництва, переорієнтовуються на органічне землеробство, фермерські продукти та екологічно безпечні системи господарювання, що відповідає сучасним трендам сталого розвитку аграрного сектору.

Характерною особливістю малих підприємств у сільському господарстві є те, що вони поєднують виробничу, соціальну та часто сімейно-трудова форму організації діяльності. Значна частина таких суб'єктів функціонує у формі фермерських господарств, сімейних ферм та індивідуальних підприємств, де власник одночасно виконує функції управління, планування, організації виробництва та збуту [4]. Важливою рисою малих аграрних підприємств є їхня ресурсна обмеженість. Вони, як правило, оперують невеликим земельним банком і мають обмежений доступ до банківських кредитів, державних програм лізингу та інвестиційних ресурсів. Це, з одного боку, знижує їхню капіталомісткість, але з іншого сприяє підвищенню ефективності використання наявних ресурсів та впровадженню трудозберігаючих і ресурсоефективних технологій. За спостереженнями фахівців, малі виробники частіше використовують системи локального маркетингу, короткі канали збуту, прямі продажі, кооперативні моделі реалізації продукції та соціальні мережі [15, 21, 37].

Крім того, малі аграрні підприємства здатні швидко реагувати на зміни ринку, що проявляється у диверсифікації продукції, переході на нішеві

культури, органічне виробництво, переробку, локальні бренди та кооперацію з іншими виробниками. Саме гнучкість моделей господарювання дозволяє їм утримувати конкурентоспроможність у нестабільних економічних умовах.

Роль малого підприємництва в розвитку сільських територій виходить далеко за межі суто економічних показників та виконує низку важливих соціальних та демографічних функцій, які відображені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Перелік функцій малого підприємництва в розвитку сільських територій

Функція	Зміст функції полягає в тому, що:
Створення робочих місць	малі підприємства забезпечують зайнятість населення, особливо у депресивних та малозаселених регіонах. За оцінками експертів, саме вони формують основу зайнятості у сільській місцевості, де великі агропідприємства не здатні створити достатній обсяг робочих місць через високу механізацію виробництва;
Зменшення трудової міграції	розвиток малих фермерських господарств сприяє закріпленню населення на селі, зменшуючи відтік працездатних людей до міст та за кордон;
Формування місцевих бюджетів	малі виробники створюють додаткові надходження для бюджетів громад через сплату місцевих податків і зборів, що підтримує розвиток соціальної інфраструктури, благоустрій та комунальних послуг;
Підвищення рівня продовольчої безпеки	малі сільськогосподарські виробники забезпечують значну частку внутрішнього споживання овочів, фруктів, молочної продукції, м'яса та інших товарів на локальних ринках, підвищуючи самозабезпечення регіонів;
Збереження традицій та культурної ідентичності села	малі фермерські господарства сприяють збереженню традицій аграрної культури, сімейних форм господарювання, локальних сортів рослин та порід тварин.

Джерело: розроблено автором за [1, 6, 18, 22, 36].

Таким чином, мале підприємництво в аграрному секторі економіки є системоутворюючим елементом аграрної економіки та локального розвитку. Його значення полягає не лише у виробництві сільськогосподарської продукції, а й у забезпеченні зайнятості, зменшенні соціальної напруги, стимулюванні конкурентного середовища та формуванні нової моделі сільського розвитку. Водночас ефективність функціонування малих аграрних підприємств значною мірою залежить від державної політики, спрямованої на створення сприятливих

умов для фінансування, збуту, технологічної модернізації та інституційного розвитку сектору.

1.2. Теоретичні підходи до державного регулювання та підтримки малого агробізнесу

Державне регулювання розвитку малого підприємництва в аграрному секторі базується на сукупності економічних, організаційних, інституційних та правових механізмів, спрямованих на створення сприятливих умов функціонування суб'єктів малого агробізнесу. Сутність державної підтримки полягає у забезпеченні рівного доступу до ресурсів, зниженні ризиків господарської діяльності, стимулюванні інвестиційної активності та сприянні ефективному використанню аграрного потенціалу територій.

За визначенням В. Геєця, роль держави у регулюванні підприємницької діяльності полягає у формуванні інституційного середовища, яке здатне компенсувати ринкові недосконалості та забезпечити справедливі й передбачувані умови конкуренції [3]. У контексті аграрної сфери це особливо важливо, оскільки малий бізнес характеризується високою залежністю від природно-кліматичних факторів, сезонністю виробництва, нестабільністю ринкових цін і труднощами із залученням фінансування.

В економічній літературі сформовано кілька базових підходів до обґрунтування державної підтримки малого бізнесу, які відображено в таблиці 1.2:

Таблиця 1.2

Наукові підходи до обґрунтування державної підтримки малого підприємництва

Науковий підхід	Зміст наукового підходу полягає в:
1	2
соціально-економічний	обґрунтуванні необхідності підтримки малого підприємництва як джерела зайнятості, стабілізації доходів сільського населення та розвитку локальної економіки;

Продовження таблиці 1.2

1	2
інвестиційно-ресурсний	підтримці малого агробізнесу, яка необхідна для накопичення капіталу, стимулювання інвестицій та підвищення виробничої ефективності;
інституційний	наголошуванні на ролі інституційних умов, прозорості регуляторних процедур, якості державної політики та її адаптованості до потреб сектору.

Джерело: розроблено автором за [4, 23, 27, 31].

На думку дослідників, без системної підтримки малий агробізнес не може забезпечити сталого розвитку, оскільки ринкові механізми самі по собі не здатні усунути диспропорції доступу до капіталу та інфраструктури між малими і великими виробниками [3, 8, 10, 11].

У світовій практиці існують три основні моделі державної політики щодо підтримки малих та середніх підприємств, включаючи аграрний сектор (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Моделі державної політики щодо підтримки малих та середніх підприємств

Джерело: розроблено автором за [2, 4, 7, 11, 19].

Ліберальна модель державної політики розвитку малого підприємництва характерна для США та Великої Британії і ґрунтується на мінімальному втручанні держави у їх діяльність та створенні найсприятливіших умов для розвитку малого бізнесу через податкові стимули, захист конкуренції, дерегуляція, розвиток підприємницької інфраструктури, гарантування прав власності. Прямих бюджетних програм майже немає, проте акцент робиться на ринковому саморегулюванні, що, за І. Бланком, стимулює підприємницьку ініціативу та ефективність малих підприємств [1].

Для Німеччини, Франції, Австрії і країн Скандинавії характерною є континентальна (соціально-ринкова) модель, яка передбачає помірне державне втручання, активні програми фінансової підтримки, дорадництво, податкові й кредитні пільги, стимулювання кооперації та кластеризації. Малі та середні підприємства розглядаються як ключові соціально-економічні агенти, що забезпечують зайнятість і регіональну стійкість [4, 38, 40].

Директивна (державоцентрична) модель властива країнам із високою централізацією, таким як: Китай, Південна Корея, окремі пострадянські держави. Держава домінує у субсидуванні, фінансуванні інвестицій, плануванні аграрного розвитку та ціновому регулюванні. Модель сприяє модернізації, але може обмежувати конкуренцію та знижувати ефективність підприємницьких рішень [36].

Українська модель державної політики розвитку малого підприємництва перебуває у перехідному стані між континентальною та директивною і значна частка державного фінансування поєднується з поступовим розширенням ринкових механізмів і розвитком інституційної інфраструктури.

Державна підтримка малого агробізнесу реалізується через два основні типи інструментів: прямі та непрямі, які відображено в таблиці 1.3.

Пряма підтримка спрямована на безпосереднє усунення ресурсних обмежень та зниження фінансового навантаження на малих виробників. Як зазначає О. Шпикуляк, такі механізми дозволяють частково вирівняти конкурентні можливості малого бізнесу у порівнянні з великими аграрними

корпораціями [31-34]. Однак їх фінансування залежить від бюджетних можливостей та може бути нестабільним у довгостроковій перспективі.

Таблиця 1.3

Інструменти підтримки малого агробізнесу

Інструменти:	
прямі	непрямі
<ul style="list-style-type: none"> • бюджетні дотації, • субсидії, • пільгові кредити, • компенсація відсоткових ставок, • інвестиційні гранти, • фінансування інноваційних та релокаційних програм. 	<ul style="list-style-type: none"> • удосконалення нормативно-правової бази, • податкові пільги, • розвиток інфраструктури аграрних ринків, • інформаційна та консультативна підтримка, • стимулювання кооперації та кластерів, • розвиток логістичних та збутових систем, • підтримка аграрної освіти і підготовки кадрів.

Джерело: розроблено автором за [1, 6, 11, 15].

Непряма підтримка формує сприятливе середовище функціонування агробізнесу та має довготривалий системний ефект. За висновками Гончаренка, саме інституційні заходи забезпечують зниження транзакційних витрат, підвищують прозорість ринків і дають можливість малим виробникам посилити власні конкурентні переваги [5].

Пряма підтримка розвитку малого підприємництва забезпечує швидкий позитивний ефект у вигляді збільшення капіталу, модернізації основних засобів та стимулювання виробництва, а непряма, має більш тривалий і стратегічний характер, змінюючи умови розвитку сектору та створюючи середовище для довгострокового зростання. Оптимальна модель державної політики щодо розвитку малого підприємництва базується на комбінації обох підходів, коли короткострокові інструменти стимулюють ліквідність та інвестиції, а інституційні реформи підтримують трансформацію аграрної економіки у довгостроковій перспективі.

Отже, державна політика розвитку малого підприємництва в аграрній сфері є системою цілеспрямованих заходів, інструментів і механізмів, яку держава впроваджує для стимулювання створення, функціонування та ефективного розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі. Її зміст спрямований на формування сприятливих економічних, правових та

організаційних умов для діяльності фермерських господарств, сімейних ферм, малих агропідприємств та інших суб'єктів малого агробізнесу.

Основними елементами такої політики є: удосконалення нормативно-правової бази аграрного підприємництва; фінансова підтримка (дотації, гранти, пільгове кредитування, компенсації відсоткових ставок); стимулювання інвестицій і впровадження інновацій у малих агровиробництвах; розвиток інфраструктури сільських територій (логістики, дорадництва, кооперації); забезпечення доступу до знань, технологій та ринкової інформації. Оптимальна модель державної політики базується на комбінації таких підходів, коли короткострокові інструменти стимулюють ліквідність та інвестиції, а інституційні реформи підтримують трансформацію аграрної економіки у довгостроковій перспективі.

1.3. Світовий досвід розвитку малого підприємництва та його впровадження в Україні

Нормативно-правове поле державної підтримки малих і середніх суб'єктів господарювання в аграрній сфері, формується комплексом законодавчих актів, урядових програм та спеціалізованих галузевих ініціатив. Базовим законом, що визначає правові засади державної підтримки малих і середніх суб'єктів господарювання в аграрній сфері, є Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», який окреслює принципи державної політики, механізми стимулювання і заходи сприяння підприємству [22].

На рівні аграрної політики основними інструментами державного регулювання підтримки малих і середніх суб'єктів господарювання в аграрній сфері є секторні програми і бюджетні механізми, зокрема, субсидії на одиницю оброблюваних угідь, дотації для молодих фермерів, компенсація відсоткових ставок за пільговими кредитами та грантові програми для впровадження

інновацій або цифровізації. Прийом заявок і виплата частини таких допомог здійснюється через Державний аграрний реєстр, а адміністрування, через Мінагрополітики та регіональні органи виконавчої влади. Окремі ініціативи періодично оптимізуються з урахуванням бюджетної спроможності та безпекового контексту [22]). Крім загального регулювання, урядові портали і Міністерство економіки публікують стратегічні документи й інформацію про підтримку малих і середніх суб'єктів господарювання в аграрній сфері, що включають заходи з дерегуляції, створення інфраструктури підтримки та фінансових механізмів для малих виробників [22])

Водночас, зарубіжні моделі підтримки малого агробізнесу представлені поєднанням прямих фінансових допомог (пільгові кредити, дотації, гранти) та непрямих інструментів (податкові пільги, інституційна та консультативна підтримка, розвиток ринку збуту). У ЄС Спільна сільськогосподарська політика (CAP) передбачає специфічні інструменти для малих і молодих фермерів, такі як: дегресивні виплати, субсидії для «малих» і «молодих» категорій, інструменти розвитку сільських територій як LEADER. Політика поєднує прямі виплати з довгостроковими інвестиціями в інфраструктуру та людський капітал, що дозволяє вирішувати одночасно проблеми ліквідності й структурного розвитку регіонів. Для України корисною є практика таргетування підтримки на молодих і сімейних фермерів та інтеграція фінансових заходів та нематеріальних, які включають освітні і дорадчі [37].

У США поєднують кредитну підтримку через прямі та гарантовані кредити включаючи Farm Service Agency, грантові програми для освіти, наставництва і технічної допомоги через Beginning Farmer and Rancher Development Program та спеціалізовані позики для малих/початківців фермерів. Такий підхід показує, як масштабна система підтримки навичок і доступу до фінансів прискорює входження нових операторів у сектор та може слугувати практичним кейсом для України при побудові програм навчання та кредитування нових фермерів [37, 36, 41].

Водночас, Канадські ініціативи поєднують федеральні та провінційні програми: кредити, гранти, програми для молодих фермерів і заходи з підвищення конкурентоспроможності через агроінновації. Спільне фінансування федерального та регіонального рівнів надає гнучкість і дозволяє адресно підтримувати локальні потреби. Для України корисною є ідея міжурядового співфінансування та регіонально адаптованих заходів [36].

Польський досвід доводить ефективність інструментів модернізації, допомоги молодим фермерам та розвиток додаткових видів діяльності в селі таких як: агротуризм, переробка. Значна роль інструментів II «стовпа» CAP та програм розвитку підприємництва сприяла підвищенню конкурентоспроможності малих господарств. Україна може запозичити практики мотивації до модернізації й диверсифікації щодо розвитку малого підприємництва в аграрній сфері, а також механізми координації з європейськими програмами за умов інтеграції з ринками ЄС [41].

Імплементация кращих світових практик вимагає адаптації до національного контексту державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері, а саме: інтеграції з існуючою законодавчою базою, забезпечення прозорого та цілеспрямованого бюджетного фінансування, розбудови консультативної інфраструктури через дорадництво, освітні програми та цифрових інструментів реєстрації й моніторингу підтримки малого підприємництва. Ключовими умовами успіху є адресність підтримки через цільові програми для малих і початківців, змішане фінансування, яке представлене державними й програмними міжнародними грантами та підвищення інституційної спроможності на місцевому рівні [12, 22].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У першому розділі розкрито теоретичні засади формування та розвитку малого підприємництва в аграрній сфері, визначено його економічну сутність,

роль у функціонуванні сільського господарства, а також нормативно-правові засади державної підтримки та міжнародний досвід, який може бути використаний в Україні.

Проведене дослідження доводить, що мале аграрне підприємництво є базовим елементом сільськогосподарського виробництва, забезпечує конкурентність ринкових відносин, формує значну частину валового продукту в аграрному секторі та сприяє зайнятості сільського населення. Особливо важливою роль малих господарств є в підтримці соціальної стабільності територій, розвитку фермерської культури, збереженні традицій землекористування та забезпеченні продовольчої безпеки країни. Вони вирізняються гнучкістю, високою адаптивністю та здатністю швидко реагувати на зміни ринкової кон'юнктури, проте обмеженість матеріальних і фінансових ресурсів ускладнює їх конкуренцію з великими товаровиробниками.

Аналіз теоретичних підходів до державного регулювання вказує на те, що підтримка малого агробізнесу може здійснюватися за прямими та непрямими моделями, де перша передбачає цільове бюджетне фінансування, гранти, субсидії, а друга через податкові стимули, пільгові умови кредитування, розвиток інфраструктури та інституційних умов ринку. У світовій практиці ефективними є змішані механізми, що поєднують фінансову підтримку з розвитком консультаційних і кооперативних систем, державного страхування та забезпечення доступу до інновацій.

Нормативно-правове забезпечення розвитку малого бізнесу в Україні сформоване на основі національних законів та державних стратегій, однак потребує подальшої модернізації, розширення інструментів стимулювання підприємництва та підвищення рівня їх практичної реалізації. Порівняння зарубіжного досвіду показало, що країни ЄС, США, Канада та Польща використовують значно ширший спектр інструментів сприяння фермерству: компенсації відсоткових ставок, регіональні програми сталого розвитку, технічну та консультаційну підтримку, податкові пільги, пріоритет у доступі до державних замовлень. Такий досвід створює потенціал для впровадження в

Україні нових підходів до підтримки малих аграрних виробників, особливо у сфері сервісно-інфраструктурної та кооперативної підтримки.

Отже, малий агробізнес є стратегічною складовою аграрної економіки, потребує системної державної підтримки й здатний стати основою інноваційного, соціально орієнтованого та конкурентного розвитку сільських територій за умови вдосконалення законодавчого середовища та впровадження ефективних механізмів державного регулювання.

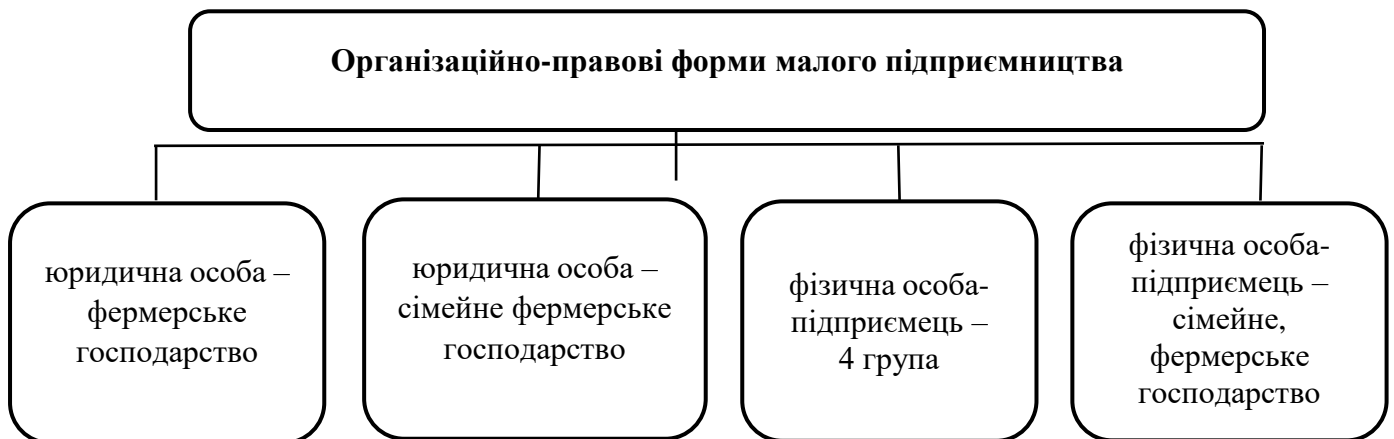
РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

2.1. Сучасний стан малого аграрного підприємництва в Україні

Мале аграрне підприємництво є одним з ключових елементів структури аграрного виробництва України та визначає рівень зайнятості, продовольчої безпеки і сталого розвитку сільських територій.

Відповідно до законодавчої бази можемо сформувати калейдоскоп організаційно-правових форм фермерських господарств на рисунку 2.1

Рис. 2.1. Організаційно-правові форми малого підприємництва в аграрній сфері

Джерело: побудовано за джерелом [12].

Дослідники відзначають, що частка малих товаровиробників у виробництві сільськогосподарської продукції залишається стабільно високою, а їх функціонування забезпечує конкурентність аграрного середовища та диверсифікацію ринку [7, 20].

Статистичні дані свідчать, що починаючи з 1995 р. до 2021р. як в Україні, так і в Житомирській області кількість фермерських господарств постійно зростала, а за 2022-2024 роки, в період військових дій в Україні, спотерігається

поступове зменшення кількості малих аграрних підприємств (рис. 2.2) [9]. Водночас, темпи скорочення малих аграрних підприємств у Житомирській області є нижчими, у порівнянні з середніми статистичними даними по Україні, що вказує на релокацію бізнесу з півдня та сходу України до північно-західних областей. Така тенденція свідчить про підвищення підприємницької активності у сільському секторі Житомирської області та розширення можливостей для розвитку місцевого бізнесу.

Рис. 2.2. Динаміка кількості малих аграрних господарств в Україні та Житомирській області, од.

Джерело: побудовано за [9].

Експерти пов'язують зростання кількості фермерських господарств із запуском і подальшим функціонуванням ринку землі, активізацією державних та міжнародних програм підтримки аграрного бізнесу, а також посиленням інтересу населення до підприємництва в аграрній сфері. За 2021-2022 рр. саме ці чинники стали ключовими драйверами розвитку малого аграрного підприємництва.

Частка малих аграрних господарств у загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства в Україні становить 10,7 % та у Житомирській області цей показник сягає 5,4 %.

Фермерські господарства відіграють суттєву роль у розвитку аграрного сектору регіонів. Так, у 2020 році ними було вироблено валову продукцію сільського господарства в постійних цінах 2016 року на суму 1400,8 млн грн, з яких 1272,8 млн грн (6,1 %) припадало на продукцію рослинництва, а 128 млн грн (2,5 %) – на продукцію тваринництва (табл. 2.2).

Переважна частка малих виробників зосереджена у рослинництві, що пояснюється відносною доступністю стартових ресурсів, швидкою оборотністю капіталу та нижчим рівнем інвестиційного навантаження порівняно з тваринництвом. Водночас частка малих суб'єктів у тваринницькій сфері знижується через високі витрати на утримання, складність дотримання санітарних та екологічних стандартів, нестачу оборотних коштів і обмеженість державної підтримки цієї галузі [25].

Таблиця 2.2

Виробництво сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами та їх частка у загальному виробництві Житомирської області (у постійних цінах 2016р.), млн. грн.

Категорії господарств	Роки			2024 р. до 2022 р., +, -
	2022	2023	2024	
Виробництво продукції за галузями у Житомирській області, млн.грн				
Продукція сільського господарства, всього	15248,5	15807,3	14326,2	-922,3
Продукція рослинництва	14259,3	14805,6	13237,6	-1021,7
Продукція тваринництва	989,2	1001,7	1088,6	99,4
Вироблено фермерськими господарствами				
Продукція сільського господарства, всього	1445,6	1334,4	1400,8	-44,8
Продукція рослинництва	1341,2	1243,7	1272,8	-556,3
Продукція тваринництва	104,4	90,7	128,0	24
Частка фермерських господарств у загальному виробництві,%				
Продукція сільського господарства	5,3	4,8	5,4	0,1
Продукція рослинництва	6,2	5,6	6,1	-0,1
Продукція тваринництва	1,8	1,7	2,5	0,7

Джерело: сформовано за [9].

Структура та види діяльності малих аграрних підприємств відображена в таблиці 2.3.

Сучасні малі агропідприємства характеризуються різноманіттям напрямів діяльності. Серед найбільш поширених: вирощування зернових та олійних культур; овочівництво і картоплярство; тваринництво та молочне виробництво; плодоовочеve садівництво та ягідівництво; органічне виробництво; мала переробка і фермерські крафтові продукти.

Таблиця 2.3

Структура та види діяльності малих аграрних підприємств

Види діяльності малих агропідприємств	За оцінками профільних досліджень вирощують:	Фінансові результати	
		Позитивні:	Проблемні:
<ul style="list-style-type: none"> ➤ - вирощування зернових та олійних культур; ➤ - овочівництво і картоплярство; ➤ - тваринництво та молочне виробництво; ➤ - плодоовочеve садівництво та ягідівництво; ➤ - органічне виробництво; ➤ - мала переробка і фермерські крафтові продукти. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ - понад 60% картоплі, ➤ - до 50% молока, ➤ - близько 35% овочів та баштанних культур, ➤ - 30% зернових та зернобобових культур 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ зростання обсягів виробництва та доходів фермерських господарств; ➤ більше фермерів із власною технікою; ➤ нові можливості фінансування — банківські кредити, програми ЄС, гранти донорів. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ висока вартість кредитних ресурсів; ➤ обмежений доступ до страхування аграрних ризиків; ➤ нестабільність ринкових каналів збуту; ➤ недостатній рівень цифровізації аграрного виробництва.

Джерело: розроблено автором за [9].

На думку Маліка (2021), малий агробізнес поступово трансформується від класичної сировинної моделі до багатофункціонального типу господарювання, що включає власну переробку, розвиток сільського кооперативного руху, агротуризм, короткі ланцюги постачання та прямі збутові канали [20]. Така модель забезпечує збільшення доданої вартості, розширення ринкових ніш, створення робочих місць та підвищення стійкості сільських громад.

Водночас залишаються проблеми інституційного і матеріально-технічного характеру. Багато підприємств не мають доступу до сучасних складських потужностей, логістичних центрів, технічного переоснащення та сервісної інфраструктури, що впливає на їхню конкурентоспроможність [6].

Малі агровиробники забезпечують значну частку сільськогосподарської продукції в Україні. За оцінками профільних досліджень: понад 60% картоплі, близько 35% овочів та баштанних культур, до 50% молока та 30% зернових та зернобобових культур виробляється малими господарствами [6, 9]. Наведені дані свідчать про системний вплив малого бізнесу на продовольчу безпеку держави.

Щодо фінансових результатів, то останні роки діяльності малого підприємництва характеризуються позитивними тенденціями: зростання обсягів виробництва та доходів фермерських господарств; збільшення кількості виробників, що мають власні технічні ресурси; поява нових можливостей фінансування: банківське кредитування, програми ЄС, гранти міжнародних донорів. Проте існують і проблеми з якими стикаються малі агровиробники: висока вартість кредитних ресурсів; обмежений доступ до страхування аграрних ризиків; нестабільність ринкових каналів збуту; недостатній рівень цифровізації аграрного виробництва.

Олійник і Білик (2022) підкреслюють, що низький рівень капіталізації малого агробізнесу стримує впровадження інновацій та технологічну модернізацію галузі, що, своєю чергою, знижує продуктивність і здатність конкурувати з крупними агрохолдингами [25].

Отже, сучасний стан розвитку малого аграрного підприємництва в Україні характеризується позитивною динамікою кількості суб'єктів господарювання, розширенням ринкових напрямів діяльності та значним внеском у забезпечення продовольчої безпеки. Разом із тим, зберігаються системні проблеми, пов'язані з доступом до фінансів, інфраструктури, інновацій та організованих ринків збуту, що потребує подальшого удосконалення державної політики підтримки малого агробізнесу.

2.2. Оцінка впливу державної політики на розвиток малих аграрних підприємств

Розвиток малих аграрних підприємств значною мірою залежить від ефективності державної політики, оскільки такі суб'єкти господарювання стикаються з обмеженістю фінансових ресурсів, складністю доступу до ринків та інвестицій, нестабільністю економічного середовища та конкуренцією з великими агропромисловими холдингами. На думку О. Шпикуляка, державне регулювання у аграрній сфері спрямоване на створення умов для рівноправного функціонування різних форм господарювання, мінімізацію ризиків та підтримку конкурентоспроможності малих виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках [31-34].

В Україні сформовано комплекс державних інструментів, спрямованих на фінансову, інноваційну та інституційну підтримку малих виробників, серед яких дотації, компенсації процентів за кредитами, інвестиційні програми, грантові механізми та технічна підтримка. Державні програми підтримки мають вагомий вплив на формування стійкості та інвестиційної активності малих підприємств, оскільки вони дозволяють знизити вартість капіталу та забезпечують додаткові стимули для модернізації виробництва.

З 2017 року в Україні системно реалізуються програми фінансової підтримки через такі напрями:

- часткова компенсація вартості техніки українського виробництва, що дозволяє оновлювати машинно-тракторний парк, зменшуючи інвестиційний тягар на малих виробників;
- часткова компенсація кредитних ставок, яка сприяє здешевленню оборотного та інвестиційного капіталу;
- державні програми підтримки тваринництва, спрямовані на збільшення поголів'я та розвиток переробки;
- державні програми підтримки фермерських господарств, що включають грантові механізми та адресну допомогу.

За даними Л. Молдаван, впроваджені програми дозволили зменшити фінансові ризики малих підприємств та збільшити частку інвестицій у технічне переоснащення, що на пряму вплинуло на підвищення продуктивності та зростання обсягів виробництва [23].

Важливим джерелом зовнішньої підтримки є також міжнародні програми технічної допомоги, зокрема, грантові програми ЄС, Світового банку, USAID та інші, що забезпечують малим підприємствам доступ до навчання, інновацій, міжнародних стандартів якості та довгострокових фінансових ресурсів. Як відзначають Дуда і Дубинич, такі інструменти сприяють посиленню управлінських компетенцій, зростанню фінансової грамотності та інтеграції малих виробників у глобальні ринки [11].

Разом із тим ефективність державної політики стримується низкою проблем: складними бюрократичними умовами отримання підтримки, недостатнім інформуванням малих виробників та нерівномірним розподілом фінансових ресурсів між регіонами. Крім того, існує ризик домінування великих агрохолдингів у розподілі державних субсидій, що зменшує обсяг доступних коштів для малих підприємств [14]. Таким чином, державна політика підтримки малих аграрних підприємств є критично важливим чинником їх розвитку, однак потребує подальшого удосконалення у напрямі спрощення процедур доступу та підвищення адресності фінансування.

Одним із ключових бар'єрів розвитку малих аграрних підприємств є обмежена можливість доступу до фінансових ресурсів. За висновками С. Дороніної, малий агробізнес стикається з підвищеними кредитними ризиками через низький рівень капіталізації, недостатні заставні активи та нестабільність цінової кон'юнктури аграрного ринку [10]. Така ситуація ускладнює залучення довгострокових інвестицій та модернізацію виробничих потужностей.

Відкриття ринку сільськогосподарських земель у 2021 році створило нові можливості для малих підприємств, проте рівень їх доступу до фінансових інструментів, необхідних для купівлі землі, залишається обмеженим. Високі

ставки кредитування, недостатній розвиток механізмів земельного банкінгу та фінансового лізингу стримують формування стійкої земельної бази малих господарств. Як зазначає І. Прокопа, формування конкурентоспроможного аграрного сектору неможливе без активізації державних програм доступного фінансування саме для малих виробників, які є найбільш вразливою групою [26].

На рівні майнових відносин важливим залишається питання рівного доступу до: інфраструктури загального користування (елеватори, логістика, транспортування); ринків збуту; державних та приватних програм інноваційної підтримки; переробних потужностей. За дослідженням Тарасенко, великі агрохолдинги часто контролюють логістичну та переробну інфраструктуру, що поставляє малих виробників у залежність від посередників та зменшує їхній дохід [30]. У відповідь на це держава реалізує програми створення сімейних молочних ферм, локальних кооперативів, регіональних сервісних центрів та переробних міні-комплексів, що сприяють скороченню транзакційних витрат та посиленню позицій малих виробників на ринку.

Важливим інструментом залишається розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які дозволяють малим підприємствам об'єднувати ресурси для закупівлі техніки, спільного доступу до земель та оптимізації збутових каналів. На думку Марценюк, кооперативна модель значно підвищує конкурентоспроможність малих виробників та сприяє формуванню горизонтальних економічних зв'язків у сільських громадах [21].

Отже, оцінка впливу державної політики на розвиток малих аграрних підприємств свідчить, що: державні програми фінансової підтримки є ключовим фактором підвищення інвестиційної активності та модернізації виробничої бази; гранти та програми міжнародної технічної допомоги сприяють інтеграції малих підприємств у конкурентне середовище та розвитку управлінських компетенцій; проблеми доступу до кредитування, нерівність у розподілі ресурсів та слабка інфраструктурна підтримка залишаються основними стримуючими чинниками, а відкриття ринку землі

створило нові можливості, але потребує подальшого розвитку фінансових інструментів, орієнтованих саме на малий бізнес. Водночас, кооперативна модель та розвиток локальної інфраструктури є перспективними напрямками державної політики щодо посилення позицій малих аграрних виробників.

2.3. Виявлення проблем розвитку малого підприємництва в аграрній сфері

Розвиток малого підприємництва в аграрному секторі України супроводжується комплексом системних проблем та обмежень, що стримують ефективне функціонування таких суб'єктів господарювання. Як зазначає І. Гуторов, розвиток фермерських і дрібних сільськогосподарських підприємств безпосередньо залежить від якості інституційного середовища, наявності фінансових ресурсів та доступу до інфраструктури ринку [8].

Однією з ключових перешкод є недосконалість інституційного забезпечення. Відсутність стабільної державної політики, постійні зміни механізмів підтримки, недостатня координація між органами влади та нестача дієвих інструментів контролю негативно впливають на прогнозованість ведення агробізнесу. За оцінкою О. Шпикуляка, слабкість інституційних механізмів спричиняє нерівні умови конкуренції між малими та великими виробниками [31-34]. Досі існують проблеми, пов'язані зі складністю отримання дотацій та адміністративних дозволів, низьким рівнем цифровізації регуляторних процедур і процедурою реєстрації прав на землю.

Найбільш значущою перешкодою є обмежений доступ малих товаровиробників до фінансових ресурсів. Банківські установи розглядають малий агробізнес як ризиковий, що зумовлює високі процентні ставки, додаткові вимоги щодо застави та обмеженість кредитних програм. Як зазначає А. Мазнев, понад 60% малих сільськогосподарських виробників не мають можливості отримати банківські кредити через нестачу заставного майна та

низький рівень капіталізації [19]. Водночас державні програми компенсації відсотків залишаються фінансово обмеженими й не охоплюють усі тимчасові потреби малого бізнесу.

Організаційні бар'єри зумовлені невеликими обсягами виробництва, низьким рівнем кооперації, відсутністю інтеграції в логістичні ланцюги та слабкою позицією на ринку. На думку К. Прокопенко, більшість фермерських господарств виробляють продукцію з низькою доданою вартістю та вимушено конкурують з великими агрохолдингами на нерівних умовах [28]. Низький рівень організаційного менеджменту, відсутність маркетингових стратегій і невміння просувати продукцію знижують їх конкурентоспроможність.

Інноваційна активність малих агропідприємств залишається низькою. Обмеженість інвестицій та доступу до сучасної техніки, цифрових рішень і ресурсозберігаючих технологій не дозволяє виробникам забезпечити необхідну продуктивність і оптимізацію витрат. За Лопатинською, нестача інженерно-технічних кадрів, низький рівень впровадження технологій точного землеробства та недостатня участь у науково-консультаційних програмах суттєво уповільнюють модернізацію виробництва [16].

Одним із вагомих бар'єрів є дефіцит кваліфікованих кадрів у сільській місцевості. Старіння населення, міграція молоді та недостатня якість аграрної освіти зумовлюють нестачу менеджерів, агротехнологів, інженерів і маркетингологів. Дослідження П. Саблука показують, що понад 40% фермерських господарств працюють за участі виключно членів родини та не мають можливості залучати фахівців [29].

Після початку повномасштабної війни проблеми розвитку малого аграрного бізнесу набули критичного характеру. Значна частина сільськогосподарських підприємств постраждала від руйнування виробничих потужностей, техніки, складів, логістичних центрів та доріг. За даними Мінагрополітики, частина регіонів України втратила від 30 до 70% виробничого потенціалу аграрного сектору [12-13].

Воєнний стан склав низку нових бар'єрів: логістичні обмеження через блокування морських портів та дорогі альтернативні маршрути; втрата доступу до земель і виробничих площ у тимчасово окупованих районах; мінування та бойові дії, що унеможливають обробіток частини територій; зниження ліквідності та зростання виробничих витрат через подорожчання ресурсів; ріст страхових ризиків, який призводить до відмов банків від кредитування малого бізнесу.

Значна частина виробників була вимушена зменшити площі посівів, скоротити персонал, відмовитися від інвестицій у техніку, нові проєкти та переробку. У воєнних умовах малий агробізнес став більш залежним від державної підтримки, проте обсяги такої підтримки є недостатніми для відновлення повного циклу виробництва.

Таким чином, розвиток малого підприємництва в аграрному секторі України стримують системні інституційні, фінансові, організаційні, інноваційні та кадрові бар'єри, що ускладнюються воєнними ризиками та руйнуванням інфраструктури. Подолання зазначених проблем потребує зваженої державної політики, розширення доступу до ресурсів, посилення інституційної підтримки, розвитку кооперації та модернізації системи державних інструментів стимулювання агробізнесу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У другому розділі було проведено комплексний аналіз сучасного стану малого аграрного підприємництва в Україні, оцінено вплив державної політики на його розвиток та виявлено основні проблеми і бар'єри, що обмежують його розвиток.

Дослідження показало, що мале аграрне підприємництво залишається важливою складовою аграрної економіки країни, формуючи значну частину виробництва рослинницької та тваринницької продукції, забезпечуючи зайнятість

сільського населення та сприяючи розвитку територій. Втім кількість малих сільськогосподарських підприємств у довгостроковому періоді залишається стабільною, їх структура та спеціалізація змінюються під впливом ринкових умов, воєнних викликів та державних пріоритетів. Переважна частина малих господарств працює у сфері рослинництва, тоді як тваринництво та переробка залишаються менш розвиненими через високі витрати та технічні обмеження.

Аналіз державної політики підтримки малого підприємництва аграрної сфери засвідчив про наявність широкого переліку програм, зокрема, пільгових кредитів, компенсацій, дотацій і грантів, які покликані стимулювати розвиток малого агробізнесу. Однак результативність їх впровадження залишається недостатньою через бюрократичні складності, нерівний доступ до ресурсів, обмежені бюджетні можливості та нестачу довгострокових інструментів фінансової і інфраструктурної підтримки. Особливо складним є доступ малих підприємств до фінансово-кредитних ресурсів, більшість з них стикається з проблемою застави, високими відсотковими ставками та недостатньою довірою з боку банків.

Проведене дослідження вказує на системні бар'єри розвитку малого агробізнесу: інституційні, через нестабільність політики, складність процедур, фінансові проявляються за дефіцитом інвестицій, організаційні вказують на низький рівень кооперації, технологічні та інноваційні засвідчують про повільне впровадження сучасних технологій, а також кадрові вказують на дефіцит кваліфікованих працівників. Ситуація значно ускладнилася в умовах воєнного стану, який спричинив руйнування інфраструктури, зниження платоспроможності підприємств, обмеження логістичних можливостей і підвищення виробничих ризиків.

Таким чином, результати другого розділу свідчать, що мале аграрне підприємництво України має високий потенціал розвитку, однак його реалізація можлива лише за умови підсилення державної підтримки, розширення доступу до фінансів та ринків збуту, модернізації інституційної та інфраструктурної бази, а також створення сприятливого середовища для інновацій, кооперації та розвитку людського капіталу.

РОЗДІЛ 3.

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ

3.1. Стратегічні напрями підвищення ефективності державної підтримки малого агробізнесу

Мале аграрне підприємництво є стратегічно важливим сегментом національної економіки України, оскільки воно забезпечує продовольчу безпеку, розвиток сільських територій та конкурентоспроможність аграрного ринку. Водночас дослідження показують, що ефективність державної підтримки малих аграрних підприємств наразі залишається недостатньою через бюрократичні бар'єри, обмежені фінансові ресурси та слабку інтеграцію інновацій у виробничі процеси [20, 33]. Тому актуальним завданням є формування стратегічних напрямів розвитку державної політики, орієнтованої на інноваційність, цифровізацію та спрощення процедур доступу до допомоги.

Таблиця 3.1

Напрями формування інноваційно-орієнтованої аграрної політики в Україні

Напрямок удосконалення державної політики:	
Напрямок	Зміст напрямку полягає в:
Розвиток науково-технічного потенціалу малого агробізнесу	інтеграції інноваційних технологій в аграрне виробництво, наданні грантів на дослідження та впровадження інноваційних технологій; створенні технологічних платформ і центрів аграрних інновацій; підтримку кооперативних форм господарювання;
Цифровізація державних послуг у аграрному секторі	електронній реєстрації заявок на субсидії, дотації та гранти; прозорі системи моніторингу фінансування та розподілу ресурсів; автоматизованій системи оцінки потреб підприємств та пріоритизації фінансової допомоги; доступ до аналітичних даних, прогнозів ринку та навчальних ресурсів для фермерів
Удосконалена модель державної політики розвитку сприятиме:	
зростанню продуктивності та конкурентоспроможності малих аграрних підприємств; покращення соціально-економічного стану сільських територій за рахунок збільшення зайнятості, створенню нових робочих місць та підвищення доходів населення; стимулювання інвестиційної активності та залучення приватних коштів для модернізації виробництва та розширення ринків збуту; стабілізації аграрного ринку та зміцненню продовольчої безпеки через диверсифікацію виробництва та підвищення стійкості малих виробників до зовнішніх шоків, включаючи воєнні ризики.	

Джерело: узагальнено автором за джерелами [14, 18, 71, 37].

Інноваційна спрямованість державної підтримки є ключовим фактором підвищення ефективності малого агробізнесу. За даними Лопатинської, інтеграція інноваційних технологій у сільськогосподарське виробництво дозволяє збільшити продуктивність, скоротити виробничі витрати та знизити екологічні ризики [16]. Це стосується впровадження точного землеробства, автоматизованих систем управління господарством, сучасних методів зберігання та переробки продукції, а також енергозберігаючих технологій.

Державна політика має стимулювати розвиток науково-технічного потенціалу малого агробізнесу через надання грантів на дослідження та впровадження інноваційних технологій; створення технологічних платформ і центрів аграрних інновацій; підтримку кооперативних форм господарювання, які дозволяють малим виробникам спільно використовувати високотехнологічне обладнання; впровадження навчальних та консультаційних програм для підвищення кваліфікації фермерів [6].

Крім того, ефективність інноваційної підтримки значною мірою визначається її адресністю та гнучкістю. Застосування стратегічного підходу дозволяє спрямовувати ресурси на технології з найбільшим потенціалом доданої вартості, що підвищує рентабельність малого агробізнесу та сприяє розвитку нових ринкових ніш.

Однією з основних перешкод для розвитку малого агробізнесу є складність отримання державної підтримки через бюрократичні процедури, відсутність прозорих механізмів розподілу коштів та низький рівень доступу до інформації. Дослідження Шпикуляка (2020) показують, що понад 40% малих підприємств стикалися з проблемами оформлення документів та необхідністю витратити значні ресурси на отримання підтримки. Цифровізація державних послуг у аграрному секторі може значно підвищити ефективність підтримки, забезпечивши: електронну реєстрацію заявок на субсидії, дотації та гранти; прозорі системи моніторингу фінансування та розподілу ресурсів; автоматизовані системи оцінки потреб підприємств та пріоритизації фінансової

допомоги; доступ до аналітичних даних, прогнозів ринку та навчальних ресурсів для фермерів [23].

За оцінками експертів, впровадження цифрових платформ дозволяє скоротити час отримання підтримки на 30–50%, зменшити корупційні ризики та підвищити рівень довіри до державних програм. Крім того, цифровізація відкриває можливості для розвитку електронної кооперації малих виробників, об'єднання ресурсів та доступу до спільних ринків збуту.

У поєднанні з інноваційною політикою цифровізація сприяє створенню сучасного середовища для розвитку малого агробізнесу, стимулює модернізацію виробництва та інтеграцію підприємств у конкурентні ланцюги доданої вартості. На думку Маліка [20], поєднання фінансової підтримки, інноваційних технологій та цифрових інструментів є ключовим стратегічним напрямом підвищення ефективності державної підтримки.

Таким чином, підвищення ефективності державної підтримки малого агробізнесу можливе за умов формування інноваційно-орієнтованої політики та широкої цифровізації процедур доступу до допомоги. Це передбачає розвиток технологічної інфраструктури, підтримку науково-технічних розробок, модернізацію кооперативних форм господарювання, а також створення прозорих і спрощених механізмів отримання фінансової допомоги. Результатом реалізації таких стратегічних напрямів має стати підвищення продуктивності, конкурентоспроможності та стійкості малих аграрних підприємств в умовах сучасного ринкового середовища та постійних економічних викликів.

3.2. Запровадження інструментів фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки розвитку малого підприємництва в аграрній сфері

Ефективний розвиток малих аграрних підприємств значною мірою залежить від доступу до фінансових ресурсів та можливостей інвестування у

виробничі потужності, інноваційні технології та модернізацію виробництва. Як зазначає Дороніна, фінансово-кредитна підтримка є ключовим чинником стійкості та конкурентоспроможності малих виробників, оскільки дозволяє компенсувати обмежені власні ресурси, знизити фінансові ризики та стимулювати інвестиційну активність [10].

Одним із основних напрямів підтримки малого агробізнесу є пільгове кредитування. В Україні держава реалізує програми дешевих кредитів для малих виробників, що передбачають компенсацію частини процентної ставки за кредитами, здешевлення оборотного капіталу та фінансування інвестиційних проєктів [23]. Такі механізми дозволяють підприємствам вкладати ресурси у технічне переоснащення, збільшення посівних площ, модернізацію переробних потужностей та впровадження енергозберігаючих технологій.

Аграрні розписки виступають ще одним ефективним інструментом, який дає змогу малим виробникам отримати фінансування на основі майбутнього врожаю без необхідності надавати значну заставу [11]. Вони забезпечують доступ до короткострокових та середньострокових кредитів і сприяють зниженню фінансового навантаження на малих агропідприємців.

Фонди гарантування кредитів також відіграють критичну роль у стимулюванні доступу малих підприємств до банківського фінансування. За оцінками Кваші, державні гарантії зменшують ризики кредиторів, дозволяють отримати кредити під нижчу ставку та розширюють коло учасників ринку фінансування [14]. Такі фонди можуть бути орієнтовані на інвестиційні проєкти з високою доданою вартістю та на модернізацію виробництва малих аграрних підприємств.

Післявоєнний період для України визначається необхідністю відновлення зруйнованої інфраструктури, відновлення виробничих потужностей та стабілізації продовольчого забезпечення. За таких умов грантові механізми стають важливим інструментом державної та міжнародної підтримки. Гранти надаються як фінансова допомога, що не підлягає поверненню, і спрямовані на: відновлення виробничих площ, складських і переробних потужностей;

придбання техніки, обладнання та сучасних технологій; розвиток кооперативів, що об'єднують малі господарства для спільного доступу до ресурсів і ринків збуту; підвищення компетенцій фермерів через навчальні програми та консультації [6].

Міжнародні грантові програми від ЄС, USAID, Світового банку та інших донорів надають малій аграрній сфері не лише фінансову підтримку, а й методичну допомогу щодо застосування сучасних технологій та підвищення управлінської компетентності [11]. Такий підхід сприяє довгостроковій стійкості малих підприємств та зменшує залежність від короткострокових кредитів.

Особливо актуальним є поєднання грантових механізмів із програмами дешевих кредитів та аграрними розписками, що дозволяє формувати комплексний фінансово-кредитний інструментарій підтримки. Це забезпечує баланс між короткостроковими потребами в оборотних коштах та довгостроковими інвестиціями у виробничий розвиток.

Отже, ефективна державна підтримка малого агробізнесу передбачає комплексне використання фінансово-кредитних і інвестиційних інструментів. Програми дешевих кредитів, аграрні розписки та фонди гарантування кредитів забезпечують доступ малих виробників до необхідного капіталу, знижують фінансові ризики та стимулюють інвестиційну активність. Грантові механізми у післявоєнний період відновлення відіграють ключову роль у відновленні інфраструктури, модернізації виробництва та підвищенні управлінської компетентності фермерів. Поєднання цих інструментів дозволяє створити стабільне та конкурентоспроможне середовище для розвитку малого агробізнесу, підвищити його ефективність та сприяти стійкому розвитку сільських територій.

3.3. Модель удосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері України

Мале підприємництво в аграрному секторі є ключовим елементом економічного розвитку сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки та соціальної стабільності. Водночас його розвиток у сучасних умовах потребує системного підходу до державного регулювання та створення сприятливого інституційного середовища. Наукові дослідження свідчать, що ефективність політики залежить від комплексного поєднання фінансових, організаційних, інноваційних та регуляторних механізмів [20, 31-34].

У таблиці 3.2 наведено рекомендації щодо удосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері України.

Таблиця 3.2

Рекомендації щодо удосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері України

Інституційних реформ	щодо зміцнення інституційного середовища малого агробізнесу.
Створення єдиного координуючого органу	який відповідатиме за реалізацію державних програм підтримки фермерів, координацію між міністерствами, місцевими органами влади та міжнародними партнерами
Систематизації та стабілізації законодавства	удосконалення регулювання діяльності малих агропідприємств, спрощення реєстрації, отримання земельних ділянок та доступу до фінансових ресурсів.
Моніторинг ефективності підтримки	впровадження механізмів, що дозволяють оцінювати результативність програм, коригувати пріоритети та забезпечувати прозорість розподілу ресурсів.
Фінансово-кредитні та інвестиційні інструменти	передбачає використання дешевих кредитів, аграрних розписок, фондів гарантування кредитів, які забезпечують доступ до капіталу та знижують ризики.
Роль грантових механізмів	гранти у післявоєнний період сприяють відновленню інфраструктури, модернізації виробництва та підвищенню управлінської компетентності фермерів.
Комплексний вплив	поєднання фінансових та інвестиційних інструментів створює конкурентоспроможне середовище для розвитку малого агробізнесу, підвищує його ефективність та сприяє сталому розвитку сільських територій.

Джерело: узагальнено автором за джерелами [6, 11, 20, 36].

Першим кроком до удосконалення державної політики є зміцнення інституційного середовища малого агробізнесу. Це передбачає:

1. Створення єдиного координуючого органу, який відповідатиме за реалізацію державних програм підтримки фермерів, координацію між міністерствами, місцевими органами влади та міжнародними партнерами [8].

2. Систематизацію та стабілізацію законодавства, що регулює діяльність малих агропідприємств, включаючи спрощені процедури реєстрації, отримання земельних ділянок та доступу до фінансових ресурсів [32].

3. Впровадження механізмів моніторингу ефективності підтримки, які дозволяють оцінювати результативність програм, коригувати пріоритети та забезпечувати прозорість розподілу ресурсів [26].

Реалізація цих інституційних реформ сприятиме підвищенню прогнозованості розвитку малого агробізнесу, зменшенню адміністративних бар'єрів та стимулюванню інвестиційної активності.

Ефективна політика розвитку малого підприємництва неможлива без чіткої координації між ключовими суб'єктами: державними органами, органами місцевого самоврядування, малими виробниками та інвесторами. Оптимізація взаємодії може здійснюватися через: запровадження партнерських платформ, що об'єднують фермерів, інвесторів та місцеві органи влади для координації проектів модернізації виробництва, розвитку кооперації та спільного використання ресурсів [21]; розвиток інвестиційних і гарантійних фондів, які забезпечують доступ до фінансування малих виробників та зменшують ризики вкладників [10]; цифровізацію комунікаційних процесів, що дозволяє автоматизувати подання заявок на підтримку, обмін аналітичними даними та моніторинг ефективності реалізації програм [23].

Такі заходи сприятимуть формуванню прозорого та зрозумілого середовища для малих підприємств, підвищать довіру інвесторів і стимулюватимуть залучення приватного капіталу у розвиток аграрного сектору.

Удосконалена модель державної політики розвитку малого агробізнесу дозволяє очікувати низку позитивних соціально-економічних ефектів:

зростання продуктивності та конкурентоспроможності малих аграрних підприємств через доступ до інноваційних технологій, фінансування та кооперативних механізмів; покращення соціально-економічного стану сільських територій за рахунок збільшення зайнятості, створення нових робочих місць та підвищення доходів населення; стимулювання інвестиційної активності та залучення приватних коштів для модернізації виробництва та розширення ринків збуту; стабілізація аграрного ринку та зміцнення продовольчої безпеки через диверсифікацію виробництва та підвищення стійкості малих виробників до зовнішніх шоків, включаючи воєнні ризики.

Таким чином, інтеграція інституційних реформ, оптимізації взаємодії суб'єктів аграрного ринку та цифровізації процесів державної підтримки створює ефективну модель розвитку малого агробізнесу, здатну підвищити економічну ефективність сектора та сприяти сталому соціально-економічному розвитку сільських територій України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У третьому розділі проведено аналіз можливих стратегічних напрямів удосконалення державної політики розвитку малого агробізнесу в Україні, а також запропоновано модель підвищення ефективності державної підтримки цього сектору. Дослідження показало, що ключовим чинником успішного розвитку малих аграрних підприємств є інтегрований підхід, який поєднує інституційні реформи, оптимізацію механізмів взаємодії держави, органів місцевого самоврядування, фермерів та інвесторів, а також запровадження сучасних фінансово-кредитних та інноваційних інструментів.

Рекомендовані інституційні реформи передбачають створення єдиного координуючого органу, стабілізацію законодавчої бази та впровадження системи моніторингу ефективності програм підтримки. Це дозволить зменшити адміністративні бар'єри, підвищити прогнозованість розвитку малих

підприємств та забезпечити прозорість використання ресурсів. Оптимізація взаємодії між ключовими учасниками аграрного ринку через партнерські платформи, інвестиційні фонди та цифрові інструменти сприятиме підвищенню довіри інвесторів, залученню приватного капіталу та покращенню кооперації малих підприємств.

Запровадження комплексного фінансово-кредитного інструментарію, що включає дешеві кредити, аграрні розписки, фонди гарантування та грантові механізми у післявоєнний період, створює умови для модернізації виробництва, впровадження інновацій та стабільного розвитку підприємств. Реалізація запропонованої моделі дозволить очікувати підвищення продуктивності та конкурентоспроможності малих аграрних підприємств, розвиток сільських територій через збільшення зайнятості та доходів населення, стабілізацію аграрного ринку та посилення продовольчої безпеки країни.

Таким чином, результати розділу свідчать, що комплексне впровадження запропонованих заходів створює ефективну основу для стратегічного розвитку малого агробізнесу в Україні, підвищує його економічну ефективність та соціальну значущість, а також сприяє сталому розвитку аграрного сектору та сільських територій у післявоєнний період.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне дослідження державної політики розвитку малого підприємництва в аграрній сфері України, оцінено сучасний стан малих аграрних підприємств, виявлено проблеми та бар'єри їх функціонування, а також запропоновано шляхи удосконалення державної підтримки цього сектору.

Аналіз економічної сутності та ролі малого підприємництва доводить, що такі підприємства відіграють ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки, створенні робочих місць та соціально-економічному розвитку сільських територій. Малий агробізнес забезпечує гнучкість виробництва, сприяє диверсифікації продукції та формує передумови для розвитку кооперації між виробниками, що є важливим фактором підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки.

Дослідження сучасного стану малого агробізнесу в Україні засвідчило, що, незважаючи на стабільну кількість малих підприємств, їх розвиток обмежується низкою інституційних, фінансових, організаційних, інноваційних та кадрових бар'єрів. В умовах воєнного стану ці проблеми ускладнилися через руйнування інфраструктури, логістичні обмеження та обмежений доступ до земельних ресурсів.

Аналіз державної політики підтримки малих аграрних підприємств показав, що існуючі програми фінансового стимулювання – дотації, пільгові кредити, гранти та компенсації – мають позитивний вплив, але їх реалізація ускладнена бюрократичними процедурами та обмеженими ресурсами. Визначено, що ключовими напрямками підвищення ефективності державної підтримки є формування інноваційно-орієнтованої аграрної політики, цифровізація процедур доступу до допомоги, розвиток фінансово-кредитних та інвестиційних інструментів.

Розроблена модель удосконалення державної політики передбачає:

- інституційні реформи для створення єдиного координуючого органу та стабілізації законодавчої бази;
- оптимізацію взаємодії держави, органів місцевого самоврядування, фермерів та інвесторів через партнерські платформи та цифрові сервіси;
- комплексне впровадження фінансово-кредитних та грантових інструментів, що забезпечує доступ малих підприємств до ресурсів для модернізації виробництва та розвитку кооперації.

Очікуваними соціально-економічними результатами реалізації запропонованих заходів є підвищення продуктивності та конкурентоспроможності малих аграрних підприємств, створення нових робочих місць та зростання доходів сільського населення, стабілізація аграрного ринку та посилення продовольчої безпеки країни.

Таким чином, проведені дослідження підтвердили, що комплексний підхід до державної підтримки малого агробізнесу, який поєднує інституційні реформи, інновації, цифровізацію та фінансові інструменти, створює ефективну основу для сталого розвитку аграрного сектору України, підвищує його економічну ефективність та соціальну значущість, сприяє розвитку сільських територій і забезпечує довгострокову стабільність економіки в післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бланк І. А. Основи підприємницької діяльності. К.: Ніка-Центр, 2019.
2. Бородіна О. М. Малий бізнес у сільському господарстві: ринкові механізми регулювання. Економіка АПК, 2021.
3. Грабчук І.Ф., Левицька С.О., Гуменюк О.А. Формування механізму управління сталим розвитком громад. *Актуальні питання економічних наук. Серія Публічне управління.* № 17. 2025. <https://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/971>.
4. Геєць В. Д. Економічні інститути та їх вплив на розвиток економіки. – К.: НАН України, 2020.
5. Гольцберг Л. Д. Розвиток малого підприємництва в аграрній сфері: теорія та практика. К.: НААН, 2020.
6. Гончаренко В. М. Інституційне забезпечення функціонування аграрних ринків. К.: ІАЕ, 2023.
7. Горьовий В. Аграрна політика в умовах трансформаційної економіки. Львів: ІРД НАНУ, 2023.
8. Губені Ю. (2023). Малий агробізнес в Україні: тенденції розвитку та стратегічні виклики. Київ: НУБіП.
9. Гуменюк О.А. Державна політика розвитку малого підприємництва в аграрній сфері. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки: збірник матеріалів X всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 13 листопада 2025 р.).* Полтава: вид-во «Полтавський державний аграрний університет», 2025. С. 126–129.
10. Гуторов О. І. Розвиток аграрного підприємництва в сучасних умовах. Київ: НУБіП України, 2021.
11. Державна служба статистики України (2024). Статистичний збірник «Сільське господарство України».

12. Дороніна С. М. Фінансові механізми підтримки аграрних підприємств. Економіка АПК. 2020.
13. Дуда В., Дубинич Я. Роль міжнародної технічної допомоги у розвитку малих аграрних підприємств. Регіональна економіка. 2022.
14. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні».
15. Інформація про бюджетні субсидії та адміністрування в Державному аграрному реєстрі (ДАР).
16. Кваша С. М. Державне регулювання аграрного сектору в умовах ринкових трансформацій. К.: ННЦ ІАЕ, 2021.
17. Кропивко М. М. Організаційні моделі розвитку малих аграрних підприємств. Агросвіт, 2022.
18. Лопатинська І. А. Інноваційний розвиток аграрних підприємств. – Науковий вісник НУБіП, 2021.
19. Лупенко Ю. (2022). Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору України. Київ: ННЦ ІАЕ.
20. Лупенко Ю. О. Соціально-економічні аспекти розвитку сільських територій. К.: ІАЕ, 2023.
21. Мазнев А. В. Фінансові ресурси малого аграрного бізнесу: проблеми та перспективи. Аграрна економіка, 2019.
22. Малік М. Формування конкурентоспроможності малих аграрних підприємств. Чернігів: ЧНТУ, 2021.
23. Марценюк Л. О. Кооперативна модель розвитку сільських територій. – Львів: ЛНАУ, 2022.
24. Міністерство аграрної політики і продовольства України. Аналітичні матеріали щодо стану агросектору, 2023.
25. Молдаван Л. В. Інвестиційний розвиток аграрного сектору економіки України. К.: ННЦ ІАЕ, 2019.
26. Нестеренко С. В. Інституційні умови розвитку малого підприємництва. Економіка України, 2021.

27. Олійник О., Білик І. (2022). Фінансові інструменти розвитку малих сільськогосподарських виробників. Економіка АПК, №5, 34-42.
28. Прокопа І. В. Державна політика розвитку аграрного ринку України. К.: ІЕП НАН України, 2021.
29. Прокопа І. В. Державна політика розвитку аграрного ринку України. Київ: ІЕП НАН України, 2021.
30. Прокопенко К. П. Конкурентоспроможність дрібних агропродюсерів. Вісник КНЕУ, 2020.
31. Саблук П. Т. Кадрове забезпечення аграрного виробництва. Економіка України, 2018.
32. Тарасенко І. Аналіз проблем доступу малих сільгоспвиробників до ринкової інфраструктури. Економіка України. 2019.
33. Шпикуляк О. Г. Державна підтримка аграрного сектора: теорія і практика. Київ: ННЦ ІАЕ, 2020.
34. Шпикуляк О. Г. Інституційні засади розвитку фермерських господарств. Економіка АПК, 2020.
35. Шпикуляк О. Г. Механізми державної підтримки сільського підприємництва. К.: КНЕУ, 2020.
36. Шпикуляк О. Г. Фермерські господарства як форма малого агробізнесу. К.: КНЕУ, 2020.
37. Юрчук О. І. Роль державної підтримки у розвитку малого аграрного бізнесу. Агросвіт, 2022.
38. Canadian Agricultural Partnership / провінційні програми для молодих фермерів.
39. Common Agricultural Policy - документи ЄС щодо підтримки малих та молодих фермерів (CAP). ([Agriculture and rural development][4])
40. Liu Z. Agricultural modernization and state support models in Asia. – Beijing Economic Review, 2021.
41. Poland: Rural Development Programme та аналітика ОЕСД щодо політики підтримки.

42. Schmidt K. European SME support policies and agricultural development.
– Berlin: Springer, 2020.

43. USDA - програми підтримки початківців, кредити та гранти
(Beginning Farmer and Rancher Development Program; Farm Service Agency).

ДОДАТКИ